

DANSKE FOLKEMAAL

UDGIVET AF
UDVALG FOR FOLKEMAAL
VED
POUL ANDERSEN

14. AARGANG

A/S J. H. SCHULTZ BOGTRYKKERI, KØBENHAVN
1945

HØSTVOGNEN

REDEGØRELSE OG SPØRGSMÅAL

AF

ELLEN RAAE.

Naar man skal køre Korn eller Hø hjem, gælder det først og fremmest om at have en Vogn, der kan tage en Byrde, som fylder meget, men ikke vejer meget; Vognen maa derfor gøres saa stor som muligt, lang eller bred eller helst begge Dele — helst ogsaa saa let som muligt. Dette har man opnaaet paa forskellig Maade. I de Egne, hvor man har Tyvevogn — d. v. s. Vogn med massiv Fortyve og Gaffel for og bag — eller en lignende Konstruktion med løs Langvogn, har man vist altid forlænget Vognen ved at sætte en lang Langvogn i i Stedet for den korte, som man bruger til daglig. Der hvor man bruger Vogne med Stangarme og fast Langvogn, sker Forlængelsen, saa vidt jeg véd, ved at man fastgør Langvognen i det yderste Hul eller ved, at der sættes et ekstra Forlængelsesjærn paa Svanehalzen. Maaske tager jeg fejl heri, og maaske er der flere andre Maader; jeg beder Meddelejerne rette mig, hvis jeg her har sagt noget galt, og iøvrigt beskrive de Metoder de maatte kende. Naar Vognen er gjort lang, sætter man Vognbund og Sidefjæle paa, der svarer til Vognens nye Længde; disse Fjæle er vistnok i Reglen ogsaa lidt højere end de sædvanlige, og da de staar — eller ligger — skraat paa Vognkæppene, bliver Vognen derved ogsaa noget bredere.

Disse Sidefjæle er vistnok altid aabne, og der er ingen For- eller Bagsmække; det gør altsammen Vognen lettere. Siderne kan enten være lavet af lodret staaende Tremmer, der er gjort fast i en Lægte foroven og forneden, eller af vandret liggende Fjæle med Aabning imellem, holdt sammen af nogle Tværslaaer; desuden har jeg en enkelt Oplysning om, at man har haft tynde, vandret liggende Tremmer, før man fik de bredere Fjæle. Forskellen mellem Typerne er vistnok ikke geografisk, men udelukkende en Forskel i Tid, og Sidefjælene med lodrette Tremmer er de ældste; den Meddelejer, der har beskrevet og tegnet Sidefjælene med vandrette Tremmer, mener dog, at disse hører hjemme i Jylland, og at de lodrette Tremmer er ødanske; jeg tør ikke sige noget nærmere om det, da jeg har for lidt Materiale, men jeg vil være meget taknemmelig for alle Oplysninger om de forskellige

Typer. I alle Tilfælde er Sidestykkerne med vandret liggende Fjæle og Tværslaaer nyere overalt. Hvornaar Skiftet har fundet Sted, kan man naturligvis ikke fastslaa: det er vel ikke sket samtidig over hele Landet, og ingen Steder er det foregaaet med et Slag, da man formodentlig har brugt de gamle Vognsider, saa længe de vilde holde — ogsaa efter at man har faaet enkelte af den nye Type.

Det kunde se ud til, at de nye er kommet frem — i alt Fald nogle Steder — i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. I Gier-sings Bog: Praktisk Anviisning i Landoeconomien II. 1828. S. 21—25 omtales begge Slags, men Forfatteren siger, at de sidste er mindre almindelige; selv giver han dem ganske afgjort For-trinnet fremfor de gamle, da de, som han siger „er stærkere og mere varige og fordre mindre Arbejde“. Men utvivlsomt har den gamle Type holdt sig længere mange Steder. Livet i Klokker-gaarden, hvis Meddeler, Lars Rasmussen, er født 1837, omtaler kun denne Type; det samme er Tilfældet med Ingvor Ingvorsens Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv, og Ingvorsen er født 1845 og har altsaa været Barn i 50'erne. Meget gamle Med-delere husker endnu Typen, medens Mennesker, hvis Barndom falder i 80'erne og 90'erne, ikke synes at kende den; dog siger en enkelt fynsk Meddelelse (fra 1930'erne), at den brugtes for 50 Aar siden, det vil altsaa sige i 80'erne. Det er heller ikke umuligt, at der er Egne, hvor den bruges endnu; jeg vilde meget gerne have Oplysning herom, især fra Sønderjylland.

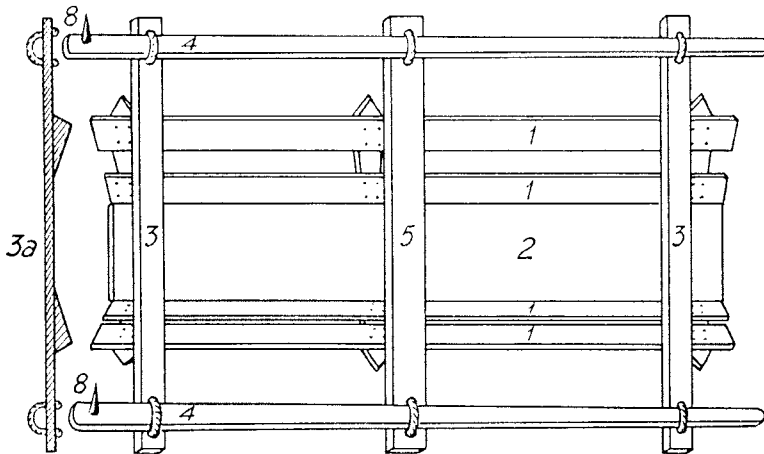

Fig. 1. Hostvogn med Skrav(e) set fra oven. 3 a. Stykket 3 af Skraven set fra Si len.
(Tegnet af I. Kr. Nielsen, Aars).

I Nørrejylland har man mange Steder søgt at gøre Vognen endnu bredere ved ovenpaa de aabne Sidefjæle at anbringe en Træramme, der rager ud over Vognsiderne (se Billede 1). Denne Skik har i ret ny Tid bredt sig til andre Dele af Landet, saa at man enkelte Steder paa Sjælland og Fyn kan se en saadan Ramme anvendt; og det kunde se ud til, at Skikken ogsaa i enkelte Dele af Nørrejylland og i Sønderjylland er temmelig ny. Denne Ramme (der har flere forskellige Navne, som jeg senere skal omtale) lægges som sagt nu ovenpaa de lange Høstfjæle, men der er noget der tyder paa, at man oprindelig har lagt den ovenpaa den almindelige korte Vogn — muligvis fordi Vognens Konstruktion gjorde det besværligt at forlænge den. Begtrup skriver saaledes i „Agerdyrkingens Tilstand i Jylland“ I. 374: „Vognene have faaet Forbedring; ei mere bruger man paa Høstvognen det saakaldte Skrav, d. e. Stænger, der laae ud fra Siderne af Hækkene og skulle tjene til at rumme er saare bredt Læs; derimod bruger man 6, 7 til 8 Alen lange Hækker, der vel modtage et smallere, men og des længere og for Væltning sikrere Læs“ (jeg vil gerne her indskyde den Bemærkning, at man næppe tør gaa ud fra, at Begtrups Benævnelser er de lokale; Vognsiderne hedder næppe Hækker i det sydøstlige Nørrejylland); Beskrivelsen er fra Bjerre og Hatting Herreder, hvor man altsaa tidligt skulde have afskaffet Rammen og være gaaet over til at bruge lang Høstvogn uden denne; efter hvad jeg har faaet oplyst, bruger man nu i Bjerre Herred igen en Ramme, men det menes at være nyt. Sagen er da formodentlig, at man ogsaa andre Steder i Nørrejylland i gammel Tid har nøjedes med at gøre Vognen bred ved Hjælp af Rammen uden at gøre den lang, hvad der er meget rimeligt, da den jyske Vogn med fast Langvogn — og især de ældre Vogne — vel var vanskeligere at forlænge end den østdanske Tyvevogn med løs Langvogn, og at man saa senere, da man lærte at forlænge Vognen, har brugt Rammen ogsaa i Forbindelse med Forlængelse og lange, aabne Sidestykker.

Endelig har man her i Landet haft endnu en Maade at gøre Vognen bredere paa, men den kendes med Sikkerhed kun fra Bornholm; man har her — foruden Sidestykker med Tremmer — haft en Indretning, der kaldes „Suler og Hænke“. Sulerne er Træstænger med en „Sule“ (Tvege, Kløft) i den øverste Ende og i den nederste et Jernbeslag endende i en Pig, der sættes i Akslens yderste Ende i Stedet for Lundstikke; Høstfjælene lægges saa skraat, at Vognkæppene stikker op imellem Tremmerne og

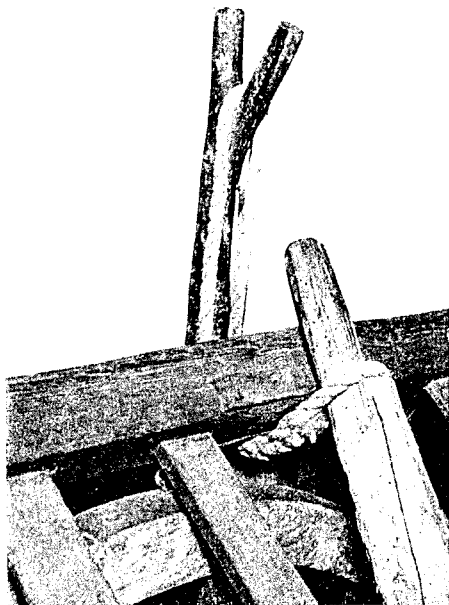

Fig. 2. Detalje af bornholmsk Høstvogn med Suler og Hænke. (I Bornholms Mus. U.F.s Billedsaml. Nr. 1005. Fot. G. W. Moegreen, Ronne).

og i Midten en Plade, hvorpaa Sidefjælens øverste Stang hviler; paa Forhjulene gaar „Sulen“ ikke med en Pig ned i Akslen, men har et Beslag med en Ring, der omslutter Akslens Ende, og der er en særlig Lundstikke foruden. Naar denne Vogn har Jærn, hvor den bornholmske har Reb, er det muligvis noget nyindført, den bruges nemlig den Dag i Dag, mens den bornholmske forlængst er gaaet af Brug og kun findes paa Museer og huskes af de meget gamle. Konstruktionen synes at høre

deres øverste vandrette Stang altsaa er udenfor

Vognkæppen; denne Stang hviler i en Rebløkke, der gaar fra Sule til Vognkæp, og det er denne Løkke, der kaldes Hank (se Billede 2 og 3).

Denne Konstruktion kendes som sagt ikke andre Steder i Danmark, men en ganske lignende Maade at gøre Vognen bred paa kendes fra Mecklenborg (se Wossidlo-Teuchert: Mecklenburgisches Wörterbuch: Austwagen (Billede 4), blot er Rebhankene her erstattet med Jærnkæder med en Ring i hver Ende

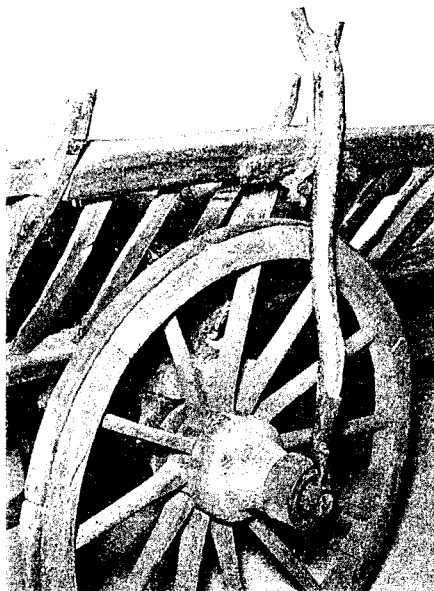

Fig. 3. Sule og Hank paa bornholmsk Høstvogn. (I Bornholms Mus. U.F.s Billedsaml. Nr. 1006. Fot. G. W. Moegreen, Ronne).

hjemme i Landene omkring Østersøen, eller maaske i Østeuropa i det hele taget; i alt Fald kan man paa Billeder fra Bøhmen, Litauen, Polen og Ukraine se Vogne med „Suler“, der synes at fungere som Lundstikker, men deres Opgave er vist uden at støtte Vogsiderne, for disse Vogne synes ikke at have Kæpstokke med Vogkæppe. Konstruktionen er for Danmarks Vedkommende som sagt begrænset til Bornholm, og heller ikke

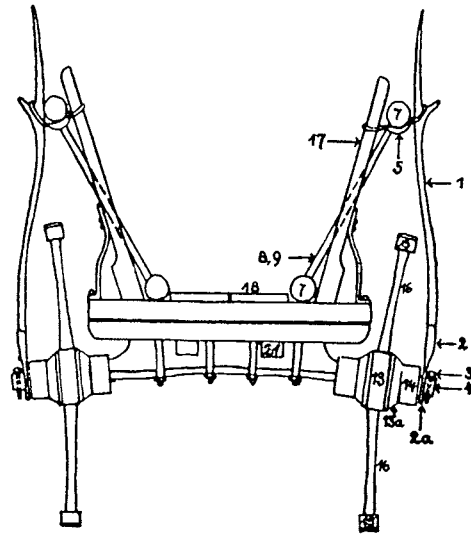

Fig. 4. Mecklenburgsk Høstvogn set forfra. (Efter Wossidlo-Teuchert, Mecklenburgisches Wörterbuch).

i det øvrige Skandinavien synes den at findes; derimod har jeg i Halland saa sent som i 1935 set en Høstvogn, hvis Sidestykker havde Tremmer, dog kun i begge Ender; disse Sidestykker laa foroven udenfor Vognkæppene og hang paa disse med en Jærnkrampe, anbragt indvendig paa den øverste Stang (se Billede 5). Ogsaa paa denne Maade bliver Vognen jo bredere.

Et Par „Suler“, men med en anden Funktion end de bornholmske findes dog omtalt i Danmark; Molbechs Dialect Lexikon har saaledes: „Kringsuler kaldes to i den ene Ende med Jern beslagne Vognkæppe, som bruges især ved Høsthaver i Stedet for Lundstikker, paa de bageste Hjul, og naae op til Haverne, for at ikke disse ved Læssets Tyngde skulle trykke paa Hjulene (Falster — i Skaane ere dette Slags Lundstikker meget almindelige)“. Og det er aabenbart de samme, der omtales af Begtrup fra Falster (Agerdyrkningens Tilstand i Fyen. 1806. 796), hvor

han skriver: „Paa Kornvognene i Høsten paasættes et Slags Stivere paa Axelarmens yderste Ender, og gaac herfra op i Vognkjeppene til Styrkning for disse og Understøttelse for Høsthaverne.“ En noget lignende Indretning synes — som Molbech jo ogsaa siger — at findes i Skaane. Hos Rietz findes saaledes (fra Skaane) Ordet *H ä k k a - s u l a* (pl. -ler) f. „tvenne med jarn beslagna trär, hvilke i st. f. hjulpinne sättas på bakaxeln och på samme

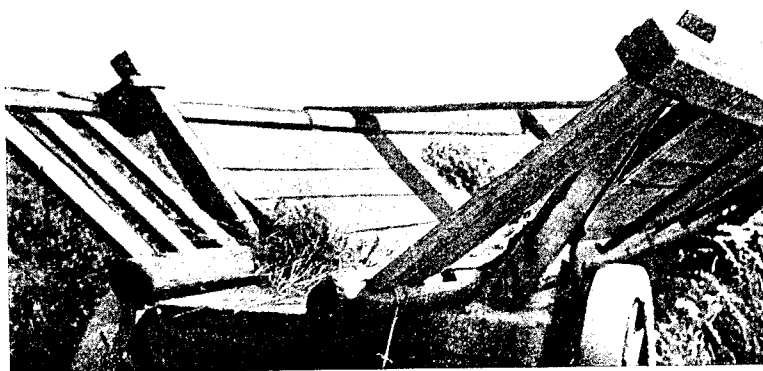

Fig. 5. Høstvogn fra Halland med Haverne ophængt i Kramer. (Uff.s Billedsaml. Nr. 650. Fot. E. Raae).

gang stödjer häckkroken“ og ligeledes Ordet *S u l a* „den stang som stödjer häckkroken på en vagn“, *Häkkesula*, *havesula* (Rietz 697). Baade denne *Sule* og den falsterske synes altsaa paa en Gang at fungere som *Lundstikke* og at have til Opgave at støtte *Sidestykkerne*.

I „Folk-liv“ 1941. S. 24 ff. findes en Afhandling af John Granlund: „Vevlingen och den välta Hävevagnen“ med en Beskrivelse af en Høstvogn fra Västergötland; den har en ganske speciel Anvendelse og Indretning, da man nemlig vælter den, naar den skal læsses, og derpaa lader Hesten trække det surrede (vævlede) Ho op paa Vognen samtidig med, at den rejser denne igen (det maa være den samme Fremgangsmaade og den samme Vogn, der omtales af Ljunggren i Svenska Landsmälen 1913. S. 48); ogsaa her drejer det sig om Västergötland). Hvert Læs rummer

kun en enkelt Høstak, der er surret (vævlet) paa en særlig Maade, saa det er ikke særlig stort, og Vognen er da ogsaa en Enspænder. Denne Maade at læsse paa kendes ikke herhjemme, og jeg skal ikke komme nærmere ind paa den. Men selve Vognen er af Interesse i Forbindelse med det her behandlede Emne. Det er en Tyvevogn af samme Type som den østdanske, vel oprindelig en To-

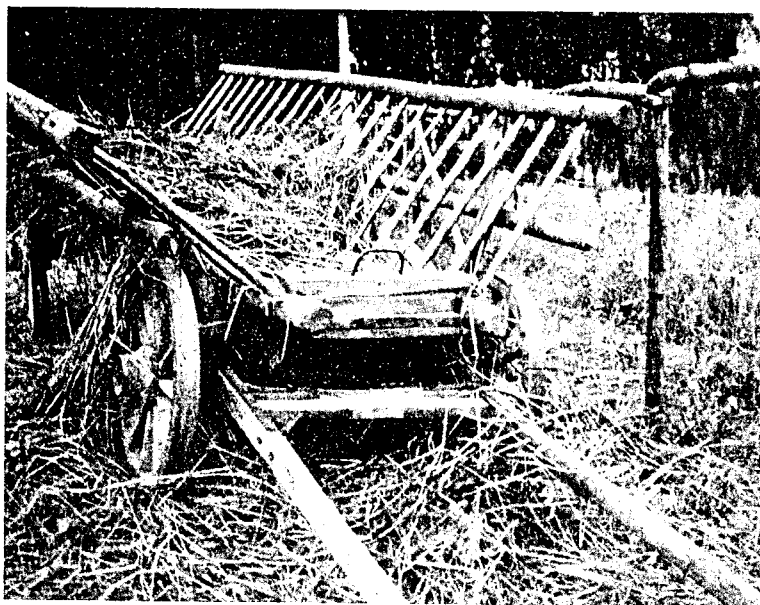

Fig. 6. Høstvogn fra Värmland. (Fot. Sv. Jespersen).

spænder, men gjort til Enspænder ved at der er indsat en Klods med et Tværtræ og to Stænger i den forreste Tyve, hvor ellers Tospænderstangen anbringes. Bagvognen har Holkkonstruktion, som ikke kendes i Danmark; Sidestykkerne er dannet af vandrette Fjæle med Aabninger imellem, og de hviler ikke paa Vognkæppe, men er svunget stærkt udad, og støttes over alle fire Hjul af Stænger, der er gjort fast i Akselenderne, men ikke fungerer som Lundstikker; de synes kun at have til Opgave at holde Haverne paa Plads, idet de er kroget sammen med Tvarslaaerne i Havernes Ender; den nederste Stang i Haven fastholdes dog desuden af en svær Krog. Saadanne Støtter — undertiden kun paa Baghjulet — ses ogsaa paa andre Billeder af svenske Høstvogne.

Fra Värmland kendes en Høstvogn, der ligesom den born-

holmske og mecklenborgske har Tremmesider (og den er i Brug endnu). Ogsaa paa denne ligger Sidefjælene udenfor Vognkæppene, men her fastholdes de af en Stang af samme Længde som Vognsiden, der udenfor denne gaar gennem Ringe, fastgjort til Vognkæppene (se Billede 6).

Dette er hvad jeg foreløbig ved om de saglige Forhold, men jeg vilde være meget taknemmelig for supplerende Oplysninger. Ved f. Eks. nogen, hvornaar Tremmesiderne paa hans Egn afløstes af Sider med vandret liggende Fjæle? Hvad kaldtes Tremmesiderne (Spolehaver?) og Tremmerne (Spoler, Spiler, Stikker?), og hvad kaldtes de nyere? Brugte man en ekstra Ramme ovenpaa Sidefjælene, og er det gammelt paa Eggen? Husker man (eller har man maaske hørt af de gamle), at man ikke forlængede Vognen, men blot lagde Rammen ovenpaa den almindelige korte Vogn? Har man nogensinde set eller hørt Tale om en Konstruktion som den med „Suler og Hanke“ (se Billederne 2 og 3)? Saa Skrav og Sidefjæle paa Deres Egn ud som paa Billede 1?

Hvad Navnene paa disse aabne Høstfjæle angaar, saa findes der flere, der hver har sit ret skarpt afgrænsede geografiske Omraade. Det mest udbredte — og vel ogsaa det Rigssproget og Faglitteraturen bruger — er Have, Høsthave — eller rettere Haver, Høsthaver —, da det jo saa godt som altid forekommer i Flertal; det findes paa Størstedelen af Sjælland (Vest-, Midt- og Sydsjælland), paa hele Lolland-Falster og Møn og paa hele Fyn og de tilhørende Øer (med Undtagelse af Ærø), samt i det nordlige Sønderjylland og enkelte af de sydlige Sogne i Nørrejylland. Grænsen for dette Ords Udbredelse kunde dog sikkert lægges bedre fast, end jeg har kunnet gøre det med det foreliggende Materiale; derfor vilde Oplysninger fra Sognene i det sydlige Nørrejylland og fra Vestsjælland være velkomne. Man maa dog være opmærksom paa, at dette Ord er Rigsmaalets Benævnelse og derfor har en Chance for gennem Landbrugslitteratur at blive kendt og brugt i Omraader, hvor det ikke er hjemligt. Jeg har saaledes et enkelt Eksempel paa det fra Vendsyssel, som ellers har et andet Navn for Tingen, og jeg skulde næsten tro, at dette maa skyldes Indflydelse fra Rigsmaal.

En anden Benævnelse er H æ k k e (r), H ø s t h æ k k e (r); den findes i Odsherred og i en Del af det øvrige nordlige Vestsjælland; det sydligste Eksempel jeg har, er fra Kirkehelsing, og desuden bruges den i Vendsyssel og Hanherrederne.

Et lille Omraade paa Sjælland, nemlig Nordsjælland, d. v. s.

Frederiksborg Amt (dog ikke Horns Herred) og den nordlige Del af Københavns Amt har Navnet *Lætter*, *Høstlætter*, der maa være nær beslægtet med det jyske *Lejre* og lign. Om Oprindelsen se ODS. *Lejder*.

Lejre, *Lejring*, *Lærring*, *Høstlærring* findes i Thy, paa Mors, i Salling, paa Djursland og vistnok i hele Nørrejylland syd for Limfjorden (undtagen i de ovenfor omtalte sydlige Sogne), samt i det sydlige Sønderjylland og paa Ærø.

Paa Bornholm hedder Tingen ligefrem *Stige* (*stiga* udt. *staja*), men ogsaa de andre Benævnelser har jo Tilknytning til eller er identiske med *Ord*, der betyder *Stiger*, *Led*, *Tremmelaager* eller *Stakitter*, og skyldes naturligvis de gamle *Tremmesiders Lighed* med disse Ting. Og Benævnelsen synes at være overført paa de nyere *Former*. *Tremmerne* har forskellige Navne: *Spoler*, *Spiler*, *Stikker*. Jeg har en enkelt Oplysning (fra Taaning Sogn) om, at *Tremmesiderne* kaldtes „holstensk *Lejre*“, men hvad man havde, for disse *Sidefjæle* kom i *Brug*, og hvad de sættes i *Modsætning* til, ved jeg ikke. Hvis man andre *Steder* i *Jylland* kender denne Benævnelse og ved noget om *Grunden* til den, vilde jeg meget gerne have *Meddelelse* derom.

Jeg skal anføre nogle svenske Benævnelser; flere af dem kan ligesom de danske foruden *Tremmeside* i *Vogn* ogsaa betyde *Hæk*, *Stige*, *Tremmeside* i *Krybbe* og lign. Det svenske Rigmaalsord — eller *Fagord* — er *Häck*. Dialekterne har *Hävar*, *Hävhäkkar*, *Högrinder*, *Hökorgar*, *Hörune*, *Hälråne*, *Hälhage*, *Hölhärne*, *Härne*, *Skrind*, *Höskrind* og *Stiga*, *Stège*.

I *Gotlandsk Ordbok* findes under *Ordet häck*, *höhäck* en interessant, men desværre noget mangelfuld Oplysning. Der meddeles (efter *Carl Säve*), hvem der har indført *Hække* til at køre *Hø* og *Halm* med, og endvidere, at de nuværende (1849) *Hække* er „opfundet“ for 70 Aar siden af en navngiven Mand (der døde 1773), tidligere brugte man, siges der „*höstigar och stång*“. Der er ingen *Beskrivelser* af de to Slags *Vognsider*; det ligger dog nær at antage, at de omtalte „*höstigar*“ har haft *Tremmer*, men *Stangens Anvendelse* er det umuligt at vide noget om (kan den svare til den *värmlandske*?); og hvordan de „*nuværende*“, det vil altsaa sige de for et *Aarhundrede* siden brugte „*Vognsider*“ saa ud, kan ikke ses.

Navnet paa den *Ramme*, der lægges oven paa *Haverne*, er i *Størstedelen* af *Jylland* *Skrav* eller *Skrave* (dog ogsaa *Skræve*, *Skravl* og *Ska vle*. Thy og Mors har dog et

særligt Navn: S t æ n g e r, og endelig bruges i nogle Egne Ordet L a d, men noget tyder paa, at det er paa Steder, hvor Brugen er ny, og det er et Spørgsmaal, om det er noget egentligt „Navn“. Jeg har foreløbigt Ordet fra Vendsyssel, Als, Mols, Bjerre Herred og Løjt (hvor der udtrykkelig siges, at Tingen er ny). Hvor det bruges paa Øerne, kaldes det vist ogsaa Lad. Jeg er dog ikke sikker paa, at de Lad, som man nu ser hist og her paa Fyn og Sjælland, er indrettet ganske som den jyske Skrave. Beskrivelser baade fra det ene og det andet Sted vilde være kærkomne, helst detaillerede og med Opgivelse af Maal og gerne Tegninger. Vendsyssel skal foruden L a d og S k r a v l ogsaa have L e j r e i denne Betydning, men det er dog muligvis en Fejl, samt L e j e t r æ (Lild S.) og R a m m e, der muligvis ligesom Lad ikke er noget virkeligt fast Navn. Endelig findes fra Thy Navnet L a n g r e d s e l, der dog kun forekommer i en Historie hos Tang Kristensen, synonymt med Skrave.

Oplysninger om Tingens Udbredelse og dens Benævnelser nord for Limfjorden kunde ønskes. I det hele taget er alle nøjagtige og detaillerede Beskrivelser af ældre og nyere Høstvogne særdeles kærkomne, naturligvis ogsaa Tegninger og Oplysninger om, hvornaar den nuværende Type er kommet i Brug paa Egnen.